

Kap 11 : Ståndssamhället

*Människan har fått två händer:
En för att grabba tag med.
En för att hålla fast.
Svensk syn på äganderätten*

Tiden 1809-1865, ståndssamhällets slutskede, uppfattades av samtiden som 1772 års gustavianska revolution i repris, en sorts monarkisk brittsommar. Adelns & kyrkans privilegier var visserligen borta, men det tog tid för de republikanska stånden att utnyttja situationen. Perioden brukar inom forskningen skildras som att ett helt samhällssystem krackelerar eller faller sönder, men stagnation är nog ett bättre ord. Den ekonomiska expansionen ägde rum inom ramen för de gamla näringarna. Jordbruket blomstrade, men industrialiseringen uteblev.

Det har varit svårt att hitta någon forskning som belyser den svenska underutvecklingen. Svenska historiker beskriver hellre perioden som en ouvertyr till de senare framgångarna – kodordet är protoindustrialisering. Alternativet till blomstermålningen är att beskriva de svenska problemen: (1) Förlegade ekonomiska doktriner. (2) Sveriges roll som ”överspecialiserad” råvaruproducent. (3) Prioriteringen av social stabilitet på bekostnad av utveckling. Välkända fenomen inom u-landsforskningen.

Hela perioden 1809-1865 framfördes förslag om att avskaffa ståndsriksdagen, vilket länge stupade på adels- & prästeståndets motstånd. I egenskap av minoritetsstånd ansåg de sig ha för mycket att förlora. Ett antal reformer gick dock igenom. Jag beskriver Karl XIV Johans ekonomiska politik, jordmobiliseringen, ”protoindustrialiseringen” & periodens eftermäle.

* * *

A. KARL XIV JOHAN (1763-1844)

Karl Johans ekonomiska verksamhet 1815-1818 beskrivs i Brisman (1908), Tingsten (1931: ss. 58-280), Höjer (1943: ss. 386-450), Andreen (1958), Girod de l'Ain (1968: ss. 550-553), Åstrand (1973), Sjöberg (1978) & Sjöström (2009: ss. 74-113). Störst uppmärksamhet har ägnats de s k Guadeloupemedlen (se även kapitel 26). Jag beskriver kortfattat deras tillkomst & användning:

Guadeloupe är en ö i franska Västindien, som under Napoleonkrigen erövrades av Storbritannien. Ön ingick i betalningen för att Sverige skulle ansluta sig till den 6:e koalitionen mot Napoleon. Den 3 mars 1813 överlämnades den till svenska kungahuset, som en kompensation för att Napoleon tagit i beslag eller hotade ta i beslag Karl Johans franska egendom. Vid freden i Paris den 30 maj 1814 återgick ön i fransk ägo, men svenska kungahuset kompengades med 24 miljoner franc (= 1,056,092 pund sterling ≈ 10 miljoner riksdaler enligt Hamburg-kursen 1815-16 ≈ 1.25 miljarder i SEK 2015). Summan utbetalades månadsvis juli 1815 till juni 1816.

Inför tronföljarvalet hade Karl Johans sändebud Fournier utlovat att han skulle betala den svenska statsskulden – den 30 juni 1815 = 4,155,926 riksdaler – med egna medel. Detta skedde faktiskt. 50 procent av Guadeloupemedlen användes till det ändamålet. (En tredjedel av skulden till Holland, Belgien & Genua. Hela skulden till Hamburg & Leipzig. Grunden för nedskrivningen av skulden till Holland, Belgien & Genua tycks ha varit ett beslut av 1812 års riksdag att skriva av alla skulder i statsobligationer som ägdes av personer i Frankrike och i länder som kontrollerades av Frankrike.) Resterande 50 procent av Guadeloupe-medlen användes till stödköp av svensk valuta (25 procent), till affärskrediter

(20 procent) & till allmänna ändamål (fem procent). Sommaren 1817 var medlen förbrukade.

Karl Johans apanage var inledningsvis ganska smått tilltaget, men höjdes 1812 till 100 tusen riksdaler. 1817 utnyttjade han Guadeloupe-medlen för att göra sig ekonomiskt oberoende av riksdagen. Han lyckade få den att godkänna en evig ränta på 5 procent av den halva del av Guadeloupe-medlen som han "lånat ut" för att betala statskulden = 200 tusen riksdaler årligen = dubbla apanaget. Summan skulle utbetalas i "evärdelig tid" till honom och hans efterkommande. Den var dock inte inflationsjusterad utan smalt med tiden ihop till en obetydlighet – från 25 miljoner SEK (1817) till 300 tusen (1983).

Juridiken kring äganderätten av medlen & rimligheten av den eviga räntan diskuterades från dag 1. Den monarkiska versionen har varit att svenska folket skulle vara tacksamt för att Karl Johan använde sin privata förmögenhet för Sveriges väl. Eftersom Guadeloupe-medlen skulle vara en ersättning för Karl Johans franska egendom har gjorts försök att beräkna denna. De siffror som nämns är av storleksordningen 50 miljoner SEK. Den republikanska versionen har varit att Karl Johan enbart hade nyttjanderätten; att Guadeloupe-medlen därför inte var hans och att räntan var både olaglig & orimlig. Riksdagen har dock aldrig velat ta ställning till juridiken, utan nöjt sig med att räntan var ett riksdagsbeslut, men inte ens det är helt säkert. Tillgängliga data tyder på att beslutet togs i konselj, men på samma sätt som för Karl Johans vikariat under Karl XIII:s sjukdomstid aldrig ratificerades av riksdagen.

Ytterligare medel som Karl Johan disponerade var Barthélemyfonden, piasterfonden, rubelfonden & pommerska fonden. Dessa användes som säkerhet i lån av utländska banker vilket 1826 tog en ända med förskräckelse. I statsfinansiella sammanhang rör sig dock allt om småsummor.

*

Karl Johan var inläst på tidens nationalekonomiska litteratur & ansåg sig väl så kunnig som någon annan i landet. Som merkantilist eftersträvade han ett fast penningvärde & en positiv handelsbalans. Som fysiokrat stödde han lant- & skogsbruket, kommunikationerna och gruvnäringen (d v s exportnäringarna) på bekostnad av annan industri (som han betraktade som "tärande"). Det finns ett känt yttrande från 1816: "Det är möjligt att i detta land finnas 300 personer, som äro skickligare militärer än jag; jag känner dem icke, ehuru jag anser möjligt att de finnas. Men i det som tillhör den högre finansen står jag icke tillbaka för någon, ty detta har länge utgjort föremål för mitt särskilda studium."¹

Karl Johans försök 1815-1834 att genom stödköp, låsta växelkurser & andra åtgärder återställa de svenska sedlarna till sitt "rätta" värde, har blivit mycket omskrivet. Eftersom Sverige hade en silvermyntfot var sedlarna i teorin inlösbare i silver, men riksbanken hade 1745 & 1803 inte tillräckligt med silver för att lösa in dem till deras fulla värde, utan de skrevs ned, en s k myntrealisation. Sedelutgivningen 1808-1809 för att finansiera det finska kriget placerade återigen Sverige i samma situation, men Karl Johan ville i det längsta undvika ytterligare en myntrealisation, utan hoppades att högkonjunkturen & hans egna åtgärder skulle normalisera läget. Karl Johans förhoppning verkar ha varit att genom växelkursen även kontrollera inflationen, men eftersom han inte erkände inflationen som begrepp är hans resonemang svårt att följa. Som jag fattar det ansåg han penningvärdetsförsämringen vara en form av bedrägeri & orsakad av valutaspekulanter.

Merkantilisterna hade tre teorier om penningvärdet: Kvantitetsteorin om sedelmängden, fondteorin om metallvärdet & hypoteksteorin om tilltron till banksystemet. I praktiken fanns även en fjärde variant, sedelmerkantilism eller nominalism, om kreditexpansion med begränsad säkerhet, en

¹ Brisman 1908: s. 103-104.

kombination av fond- & hypoteksteorin. Den Karl Johan-vänliga linjen har varit att hans åtgärder var korrekta i teorin, men att han saknade resurser för att genomföra dem. Går man till referenserna blir slutsatsen snarare en prestigekamp mellan halvbildade ekonomer – kung-rådgivare-riksdag – där diskussionerna gick ned sig i träsket ”argumenten är svaga – höj rösten”. 1830 fick han efter 20 år och under hot om att hela konseljen annars skulle avgå, gå med på en nedskrivning av sedlarnas nominella värde till Hamburg-kursen (en silvermyntfot) och detta till en sämre kurs än om han inte hade motarbetat beslutet.² Nederlaget grämde Karl Johan till hans död & ännu i sin sista skrift *Sur les banques* (1842) försvarade han sin politik.

*

Karl Johans ekonomiska politik 1818-1844 var en fortsättning av hans ekonomiska politik 1815-1818. Konflikten om myntrealisationen har redan skildrats. Den innebar också tullar & import-restriktioner. Den svenska exporten var huvudsakligen stångjärn, timmer & havre. Importen var huvudsakligen kryddor, sprit & lyxartiklar. 1823-1833 skedde en gradvis nedmontering av det komplicerade svenska tullsystemet. Det gynnade framförallt handeln med dagligvaror. Land-tullarna mot Norge avskaffades helt. Sjötullarna sänktes till hälften.

Karl Johan stödde även ett antal projekt i fysiokratisk anda, även om han inte initierade dem. Jag har räknat 20-30 stycken, men det finns få detaljer. Mest kända är Lantbruksakademin, Laga skifte, Skogsinstitutet & Göta kanal:

- Lantbruksakademin tillkom 1811 med Karl Johans stöd & han blev dess förste preses & styresman.
- Laga skifte (1827) var en fortsättning av storskiftet (1747) & enskiftet (1807). Det innebar att böndernas vetorätt avskaffades och ökade avsevärt jordbruksarealen genom att även allmänningar odlades upp.
- Skogsinstitutet tillkom 1828 med Karl Johans stöd. Det införlivades senare med Skogshögskolan & Lantbruksuniversitetet.
- Göta kanal projekterades under Gustaf IV & slutfördes 1832. Den har kritiserats för att den blev alltför dyrbar (drygt 12 miljarder i 1995 års penningvärde) för att samhällsekonomiskt löna sig, men jag har inte kunnat lokalisera beräkningarna för kritiken. Under 1870-talet fick den konkurrens av järnvägen, men ”var i drift” ända in på 1930-talet. Själva projekteringen & bygget involverade så många personer att den har setts som en viktig utbildningssatsning för senare storskaliga industriprojekt.
- Svenska Industriföreningen (1832-1850) var en föregångare till Svenska Industriförbundet (1910-). Föreningen gav ut en tidning & ordnade utställningar. Kronprins Oscar var beskyddare. Den tycks ha övergivits av sina medlemmar när Karl Johan fick för stort inflytande. Aftonbladet kritiserade den för att med hovets goda minne stödja skråväsendet snarare än den fria företagsamheten.³
- Karl Johan stödde också, genom sin finansminister Carl David Skogman grundandet av affärs- & sparbanker.

*

---

² Höjer 1960: ss. 167-230.

³ Björck 1991.

Det förefaller egendomligt att något tillstånd för att bygga järnvägar inte beviljades förrän efter Karl Johans död. Anledningen tycks ha varit att: (1) Karl Johan ansåg järnet skulle gå på export för att hjälpa upp handelsbalansen, inte användas inom landet. (2) Järnvägen konkurrerade med landsvägarna & Göta kanal. (3) Adels- & bondeståndet misstrodde de ekonomiska argumenten om en framtida avkastning på investerat kapital. (4) Ren moderniseringsfientlighet. (5) Övertygelsen om att ekonomin var ett nollsummespel: Den enes vinst var med nödvändighet den andres förlust. (En inställning som har gått till eftervärlden som "den svenska avundsjukan".) Riksdagsbeslutet om statligt finansierade svenska stambanor (med privatfinansierade bibanor) togs 1854 under Oscar I, men bannätet var inte färdigt förrän 1892 under Oscar II.

* * *

B. OSCAR I (1799-1859)

Oscar I:s liberala avfall är det fjärde i raden av beryktade lappkast: Järta (c. 1815), Geijer (1838), Almqvist (1839) & Oscar I (1848). Fram till 1848 hade Oscar trots faderns förmaningar huvudsakligen intresserat sig för sociala frågor. I ekonomiska frågor hade han ingen åsikt. Detta kom dock att ändra sig under 1848 genom läsning av den franske nationalekonomen Frédéric Bastiat. Läsningen måste dock varit högst selektiv. Bastiat var visserligen frihandelsvän, men tillhörde den "harmoniliberala" skolan som motsatte sig de ingrep i ekonomin som blev Oscars signum: Utlandslån, näringslagstiftning, järnvägar, o s v. Kanske blev han påtvingad dessa.

* * *

Jordmobiliseringen

Den viktigaste näringspolitiska åtgärden under ståndsriksdagen var jordmobiliseringen. Med denna avsågs: (1) Att öka den uppodlade arealen. (2) Att öka avkastningen. (3) Att effektivisera arbetet. Arealen ökades genom utdikningar & nybyggen. Avkastningen ökades genom nya grödor (potatis). Effektiviteten ökades genom skiftesreformerna & mekaniseringen. En förenklad lagstiftning omfördelade jorden till den som bäst kunde bruka den. Nybildningen av fideikommiss förbjöds. Odalrätten avskaffades. Skillnaden mellan skatte-, krono- & frälsejord upphävdes.

När Geijer 1811 publicerade sin dikt "Odalbonden" gällde fortfarande 1734 års Odalrätt eller börsrätt: Att släktingar i rakt nedstigande led hade förköpsrätt till fast egendom. Detta motiverades med böndernas särskilda kärlek till släktjorden & andra nationalromantiska argument. I mitten av 1850-talet svängde dock något i tidsandan. 1857 avskaffades börsrätten för fast egendom i stad. 1863 för fast egendom på landsbygd. Jorden blev i liberal anda till en handelsvara vilken som helst. Den var individens egendom, inte släktens. Den nya småbrukarklassen, för vilken jordens enda värde var dess avkastningsförmåga, var dock inte samhällsbärande på samma sätt som den gamla bondeklassen. Geijers odalbonde var död. Jag citerar bondepolitikern m m Nils Wohlin:

"Bondeklassen måste öfvervinna de själfviska och affärsmässiga åskådningar, som väl inom andra yrken kunna vara driffjädrar till framåtskridande, men som icke duga hos ett lands jordbrukareklass. Denna måste ovillkorligen besjälas af andra tänkesätt. Naturligtvis utesluter icke detta sträfvandena att uppdrifva jordbruket till största möjliga räntabilitet och att gentemot andra samhällsklasser förfäktade de egna ekonomiska intressena. Men bakom dessa affärssynpunkter måste dock finnas en känsla, för jorden själf, för fädernegårdens minnen och släktens traditioner, som mindre kommer i fråga hos andra samhällsklasser. Jorden måste för den jordbrukande klassen återfå sin särskilda karaktär till skillnad från lös egendom [ett arv att förvalta snarare än en tillgång att utnyttja]."⁴

⁴ Wohlin 1910: s. 106.

* * *

Protoindustrialiseringen

Protoindustrialiseringen var per definition en binäring till jordbruket. De vanligaste binäringarna var hembränning, trävaror & hemslöjd:

*

Under Gustaf III förbjöds hembränningen, men återinfördes 1786. I och med potatisen som råvara ökade produktionen starkt. Höjdpunkten inföll cirka 1825. 1855 förbjöds den. Lagstiftningen under perioden försökte skydda de mindre brännerierna, där tillverkningen mera direkt framstod som en binäring till jordbruket, mot den allt skarpare konkurrensen från den fabrikmässiga tillverkningen.

Superiet & nykterhetsrörelsen denna tid är mycket omskrivna. Karl Johan fick ta emot kritik för att han tycktes helt likgiltig för konsekvenserna: hustrumisshandel, barn utom äktenskapet, död i alkoholförgiftning, m m. Inte helt rättvist. Karl Johan ansågs sådant låg utanför statens domäner, men uppmuntrade privata initiativ från Peter Wieselgren m fl.

Sonen Oscars nykterhetsintresse är bättre dokumenterat. Denne var sedan grundandet 1837 1:e hedersledamot i paraplyorganisation "Svenska sällskapet för nykterhet och Folkuppfostran". Han deltog på möten och ville föregå med gott exempel. Historikern Carl Grimberg tillskriver honom yttrandet: "Jag har för alltid av sagt mig brännvinet. Men på det man icke må säga, att sådant för furstar intet betyder, då till ersättning vinet står dem till buds, vill jag härmed förklara, att jag även vill avstå från bruket av vin utom vid nattvarden, vid möjlig ordination av läkare samt där underdåniga skålar drickas."⁵ Oscars intresse tycks ha väckts av den amerikanske nykterhetspredikanten Robert Baird som 1835 besökte Sverige, beviljades audiens & t o m tilldelades förtjänstmedaljen *Illis quorum*. En stark kontrast mot Bairds mottagande i St Petersburg & Köpenhamn där han betraktades som en samhällsfarlig uppvi glare.⁶

*

Den svenska inrikeshandeln var fram till 1765 reglerad så att Norrland inte kunde handla söder om Stockholm. När förbudet hävdes uppkom en norrländsk varvsindustri. Sedan förut fanns även ett antal järnbruk. De norrländska skogsbönderna levererade insatsvaror som träkol till järnbruken; pottaska till glasindustrin; beck, tjära & mastvirke till varven. I slutet av perioden konkurrerades de norrländska segelfartygen ut av ångbåten & järnvägen, men det engelska behovet av timmer tog över. För bönderna var detta en mycket lönande affär & deras överdimensionerade skrytbyggen, den norrländska bondeempiren, står kvar som minnesmärke. När det gällde att själva driva en sågverksrörelse, återinvestera i lantbruket eller ens prissätta sitt timmer, var det dock mycket som fattades. Arbetare må kunna stampas fram ur jorden, industrialister tar längre tid. I Martin Kochs version: "För en tallrik silverpengar såldes fädernas verk, ibland för en stor sup."⁷

*

Hemslöjden var tillverkning av bruksvaror som kläder, textilier, husgeråd, möbler & arbetsredskap. Från 1823 fick produkterna säljas i egen bod. Hemslöjden var fri så länge den var en binäring till

⁵ Grimberg 1913: del 9, s. 109.

⁶ Jansson, 2009 : ss. 103-104.

⁷ Koch 1913: s. 88.

jordbruket. Med tiden växte dock antalet egendomslösa som per definition inte kunde ha någon binäring. Hemslöjden kom då i konflikt med borgarståndets handels- & hantverksmonopol (skråväsendet). Borgarståndet försvarade detta sitt monopol in i det sista. Full näringsfrihet fick vänta till ståndet 1865 upplöstes:

Långbänken inleddes den 2 juni 1809 då adelsståndet, för att blidka bondeståndet, avsåde sig ensamrätten till säterier (skattebefriade storjordbruk) i utbyte mot att varje svensk skulle få förvärva vilket sorts fast egendom som helst inkl tillhörande rättigheter, vilken privilegiejämknings borgarståndet den 5 juni gick med på (så att hertig Karl dagen därpå kunde sväras in i ämbetet). Vid tillfället förtydligade adelsståndet sin tolkning av överenskommelsen med ”att idkande af all borgerlig näring, emot åtagande af deremot svarande borgerlig tunga, måtte blifva en rättighet för alla medborgare-classer.”

Den 6 april året därpå publicerades en kungörelse om att det numera i staden, liksom på landsbygden, räckte med tillstånd för att driva ett hantverk. Några personer ansökte om ett sådant tillstånd. Det kom till en strid om tolkningen av den tidigare överenskommelsen. Stockholms borgarskap (”de 50 äldsta”) hävdade att den enbart innebar att varje person, hon fick vara adel eller ståndslös, kunde antas som lärling och med tiden erhålla mästarbrev & burskap enligt de gällande bestämmelserna. Att som Stockholms kommers-kollegium hänvisa till en senare lag som förbjöd monopol var irrelevant. En gällande lag måste först upphävas innan den kunde ersättas. Och detta skulle aldrig ske.

Under Karl Johans regeringstid 1818-1844 gjordes flera fruktlösa försök att nå en överenskommelse. Det fanns två läger. Enligt adel-präster-bönder hade kungen rätt att i ekonomiska frågor i vanlig ordning utfärda förordningar med tre stånds majoritet. Enligt borgarståndet krävdes även deras eget medgivande. Flera utredningar gjordes, där borgarståndet efter hand skärpte sin position, så att vid Karl Johans död hantverksförordningen även skulle gälla fabriker.⁸

Med denna borgarståndets inställning kan man undra hur någon förändring någonsin kom till stånd. Svaret på det verkar ha varit att borgarståndet med tiden blandades upp med nya mera samarbetsvilliga grupper (se nästa kapitel). 1846 avskaffades skråtvånget på landsbygden. 1864 även i städerna. Den utlösande faktorn tycks ha varit att tillgången på legitimerade hantverkare aldrig nådde upp till efterfrågan, men att det fanns ett omfattande system av ”svartjobb” & dispenser, som undergrävde skråordningens legitimitet.

* * *

C. EFTERMÅLET

BNP per capita 1809-1865 var trots befolkningsökningen praktiskt taget konstant. Under tiden tillkom en grupp välbärgade ofrälse ståndspersoner (2 procent), men framförallt en stor grupp egendomslösa, 1865 över halva befolkningen. Efter 1860 började dessa emigrera, vilket alltid har setts som ett underbetyg på det svenska samhället. 1907-1913 ledde statistikern Gustav Sundbärg en omfattande statlig utredning om saken. Betänkandet innehöll 20 bilagor som jag här försöker använda för att belysa periodens eftermäle:

*

Utvandringen 1809-1860 var låg, men ökade efter 1860 då det Amerikanska Emigrant-Companiet började annonsera. Det fanns en viss ökning av utvandringen redan under missväxtåren i slutet av

---

⁸ Lundell 1846: ss. 182-217.

1830-talet, under förföljelsen av Erik Janseniterna i mitten av 1840-talet & under förföljelsen av Baptisterna i början av 1850-talet. Av större betydelse var dock att en allt större andel av befolkningen blev beroende av binäringar för sitt uppehälle. Det fanns en Malthusiansk debatt om att detta i takt med folkökningen skulle ända med förskräckelse. Att det ändå länge upplevdes som ett hanterbart problem tycks ha berott på hemmansklyvningen & på att folk ”utvandrade” till Norrland. I extremfallet klövs släktgårdarna ned till kolonilotter. Att jorden 1863 i näringsfrihetens namn blev som en handelsvara, vilken som helst, underlättade finansieringen av utvandringen som vid tidpunkten sågs som en lösning på befolkningsöverskottet. (50 år senare sågs den tvärtom som en ”nymalthusiansk” åderlåtning av den svenska folkstammen som behövdes i industrin.) Jag citerar sociologen Gustaf Steffen om orsakerna till den svenska emigrationen:

”En väsentlig skillnad mellan den svenska och italienska utvandringen synes nu vara tydlig. Den svenska utvandringen efter 1860 har icke tilltagit med folkökningen i Sverige och det ekonomiska lifvets allmänna expansion i Förenta Staterna, utan har stigit och sjunkit uti omedelbar afhängighet af de ekonomiska konjunkturernas växlingar särskildt i Förenta Staterna. Den svenska utvandringen är en *konjunkturutvandring*. Detta innebär, att utvandringens motiver snarare äro att söka i en ekonomisk framstegssträfvän och i hemlandets tröghet att bereda mark för denna än uti en känsla af hopplöshet öfver hemlandets förmåga att öfver hufvud lifnära alla sina medborgare. En sådan ekonomisk förtviflan ligger däremot bakom den italienska utvandringen. Den transoceaniska italienska utvandringen är en *evakuationsutvandring* – i likhet med den äldre irländska och den nuvarande rysk-polsk-galiziska. Den innebär, att det ekonomiska lifvet i hemlandet hvarken i goda eller dåliga tider uppvisar tillräcklig fortskridande utveckling för att möjliggöra ens en dräglig ekonomisk tillvaro för de fattigaste folkmassorna; och därför stiger och fortgår denna utvandring i harmoni med den allmänna ekonomiska utvecklingen samt uppvisar en blott sekundär afhängighet af konjunkturväxlingarna.”⁹

Vilket väl innebär ett halvt godkännande av den Bernadottska näringspolitiken. Ingen svalt, men gräset var grönare i Amerika. Sundbärg sammanfattade: ”Skulle vi söka att i få ord giva ett par *indicier* på vår egen uppfattning om orsakerna till den stora emigrationen, så skulle vi säga, att vi i Sverige dröjde tjuugu år för länge med järnvägarna och trettio år för länge med den allmänna rösträtten.”¹⁰ Underutveckling har sitt pris. I detta fall den gamla bondeklassens totala destruering.

---

⁹ Steffen 1910: s. 73.

¹⁰ Sundbärg 1913b: s. 283.

Referenser

- *Andreen, Per G. (1958.) Politik och finansväsen : från 1815 års riksdag till 1830 års realisationsbeslut. Del 1, 1815-1818. Stockholm: Almqvist & Wiksell. [Avhandling.]
- *Björck, Henrik. (1991.) Mellan borgerlig offentlighet och rojalistisk officialitet. I: Källström & Sellberg red. 1991: ss. 199-236.
- *Brisman, Sven. (1908.) Realisationsfrågan 1808-1834, del 1 : Frågans förhistoria och första framträdande 1808-1818. Göteborg. [Avhandling.]
- *Girod de l'Ain, Gabriel. (1968b.) Bernadotte, chef de guerre et chef d'état. Paris: Perrin.
- *Höjer, Torvald T:son. (1943.) Karl XIV Johan : Kronprinstiden. Stockholm: Norstedts.
- *Höjer, Torvald T:son. (1960.) Karl XIV Johan : Kungatiden. Stockholm: Norstedts.
- *Grimberg, Carl. (1913-1939.) Svensk folkets underbara öden del 9, Stockholm. P. A. Norstedt & Söners Förlag.
- *Jansson, Torkel. (2009.) Rikssprängningen som kom av sig : finsk-svenska gemenskaper efter 1809. Stockholm : Atlantis.
- *Koch, Martin. (1913.) Timmerdalen II : En historia om kultur. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- +Källström, Staffan & Sellberg, Erland. (red.) (1991.) Motströms : kritiken av det moderna. Stockholm: Carlsson.
- *Lundell, Jacob. (1846.) Om handtverksskrån, näringsfrihet och arbetets organisation. Lund : Berlingska boktryckeriet
- *Sjöberg, Sten. (1978.) En furstlig svindel. Stockholm: Tidens förlag.
- *Sjöström, Olof. (2009.) Karl XIV Johan : Det moderna Sveriges grundare. Göteborg: Beijbom Books AB. Cambridge: Harvard university press.
- *Steffen, Gustaf F. (1910.) Uvandringen och de ekonomiska konjunkturerna i Sverige och Italien. I: Sundbärg red. 1913a Bilaga XVIII: ss. 38-81.
- +Sundbärg, Gustav. (red.) (1913a.) Emigrationsutredningen & bilagor. <runeberg.org> (2020-01-01).
- *Sundbärg, Gustav. (1913b.) Tankar i utvandringsfrågan. Stockholm: P.A. Norstedt & söner.
- *Tingsten, Lars. (1931.) Huvuddragen av Sveriges yttre politik och inre styrelse 1814-1818 : (i huvudsak avslutade med år 1928). Linköping.
- *Wohlin, Nils. (1910.) Faran af bondeklassens undergräfvande : i sammanhang med de gamla arfvejordåskådningarnas upplösning, emigrationen och bondejordens mobilisering. I: Sundberg red. 1913a Bilaga X.
- *Åstrand, Sven. (1973.) Karl XIV Johan. Svenskt biografiskt lexikon, band 20 (1973-1975), sida 683. <riksarkivet.se> (2015-01-01).